

Tekovskí Nemci optikou Mateja Bela

Pavol Krajčovič¹

¹ Katedra historických vied a stredoeurópskych štúdií. Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave; Námestie Jozefa Herdu 2, 917 01 Trnava; pavol.krajcovic@ucm.sk

Grant: FPPV-37-2024

Název grantu: Historický atlas nemeckého obyvateľstva na Slovensku
Oborové zamčrení: AB - Džiny

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstrakt Terit3rium s3časného Slovenska bolo od dávnych 3ias miestom stretu viacerých kult3r a etn3k, 3o sa výraznou mierou odrazilo v jeho multietnickom charaktere. K nim patrila aj nemecky hovoriaca populácia. Jej 3lenovia v priebehu jednotlivých dekád a storo33 vytvorili niekoľko osobitných diasp3r, ktoré sa od seba navzájom odlišovali z profesijného, konfesijného i náre3ového aspektu. Pr3spevok je obsahovo zameraný na opis nemeckého obyvateľstva niekdajšej Tekovskej stolice. Informácie o sk3manej problematike vychádzajú z diela uhorského polyhistora Mateja Bela *Notitia Hungariae Novae historico-geographica* (Historicko-geografické vedomosti o Novom Uhorsku. Hlavným cieľom št3die je ucelená analýza poznatkov v Belovej práci, ktoré sa t3kajú nemeckého etnika v Tekovskej stolici.

Klí3ov3 slova Matej Bel, Vedomosti, Tekovská stolica, nemecké obyvateľstvo, Uhorsko, Slovensko

Žudel, 1992). Je d3ležité uviesť, že v prípade najfrekvencovanejších etnických pomenovan3 sa ponúkajú rozličné alternat3vy ich interpretácie: Hungari – Uhri – Maďari, Germani – Germáni – Nemci, Slavi – Slovania – Slováci. Pri Belovi však môže mať významové chápanie t3chto termínov aj d3alšie polohy (Nagy, 2017).

Predkladaný pr3spevok je obsahovo zameraný na analýzu a interpretáciu poznatkov z *Vedomostí*, ktoré sa t3kajú nemeckej populácie obývajúcej niekdajšiu Tekovsk3 stolicu. 3asť jej 3zemia v minulosti tvorila sieť nemeckých jazykových ostrovov na strednom Slovensku menom Hauerland. Z perspekt3vy v3skumu boli na spracovanie št3die použit3 konkrétne informácie nachádzajúce sa v IV. zväzku *Vedomostí*. Hlavným predmetom sk3manej problematiky sú 3daje orientované na opis jednotlivých tekovsk3ch lokalít, obývaných nemeckým obyvateľstvom. S t3m sekundárne súvis3 rozbor ich charakterov3ch vlastností, jazyka 3i pracovných návykov.

1. ÚVOD

V období 18. storo33a bol najvýraznejším predstaviteľom uhorskej vlastivednej literat3ry tuzemsk3 polyhistor, historik, geograf a v neposlednom rade aj editor Matej Bel (1684 – 1749). V prvej, druhej a štvrt3j 3asti jeho celkovo štvorzväzkového monumentálneho diela *Notitia Hungariae Novae historico-geographica* (Historicko-geografické vedomosti o Novom Uhorsku, d3alej *Vedomosti*), ktoré vyšli v rokoch 1735, 1736 a 1742 sú opisy Bratislavskej, Tur3ianskej, Zvolenskej, Liptovskej, Novohradskej, Tekovskej, Nitrianskej a Hontianskej stolice (Prikr3l, 1994). Bel p3vodne plánoval vydat' súhrne sedem zväzkov *Vedomostí*. V piatej a šiestej 3asti sa mali nachádzať deskripcie Gemerskej, Šarišskej, Zemplínskej, Abovskej, Komárňanskej, Ostrihomskej, Oravskej a Tren3ianskej stolice (Minárik, 2001). *Vedomosti* majú popri inom mimoriadny význam pre poznanie etnickej štrukt3ry obyvateľstva. Národnostné pomery sú charakterizované najprv všeobecne, potom ich Bel podrobne op3sal (podľa sídiel) vo viacerých stoliciach, najmä v etnicky zmiešaných oblastiach. Demografické 3daje, a to ani v relatívnom poníman3 vo *Vedomostiach* absentujú (Prikr3l, 1994).

Obyvatel'mi jednotlivých stolíc boli podľa Bela Slováci - Slavi, gens Slavica, Rus3ni – Rutheni, Chorv3ti – Croatae, Poli3ci – Poloni, Maďari – Hungari – gentis Hungaricae homines, Nemci – Germani – Saxones, 3esi – Bohemi, Moravia – Moravi (Nagy, 2017;

2. ZÁUJMOVÉ ÚZEMIE V KONTEXTE DEJINNÉHO VÝVOJA NEMECKEJ POPULÁCIE

Tekov leží na rozhraní západného a stredného Slovenska. Zaberá relatívne dlhý severojužný pás, ktorého severná hranica sused3 s Turcom a južná je v blízkosti štátnej hranice s Maďarskom, od ktorej Tekov oddeľuje iba úzky pás 3zemia Hontu. Severnú 3asť Tekova vyplňajú horské celky Pohronsk3 Inovec, Vtáčnik, Kremnické vrchy, Štiavnické vrchy a juhovýchodné stráne Tribe3a. V južnej 3asti Tekova svojho 3asu prevládali or33iny, v severnej lesy. Juh Tekova je rovinatejší a 3rodnejší, sever hornatejší s náleziskami kovov3ch r3d a priaznivými podmienkami pre rozvoj ban3ctva (Beňušková, 2005).

Terit3rium Tekova nie je výrazne geograficky ohrani3ené, ako napríklad Turiec 3i Liptov. Z tohto dôvodu prešiel zložitým v3vojom. V 11. storo33i ku vtedajšiemu komitátu nepatrili severné oblasti neskorš3ieho Tekova, ktoré tvorili dva osobitné 3zemnospr3vne celky: Oslany / Ozolan, gravitujúce do Hornonitrianskej kotliny a Šuš3l / Susol s geografickým centrom v Žiarskej kotline. Rovnako tak sem nepatrila ani juhovýchodná 3asť Tekova, ktorá ako súčasť ostrihomskeho arcidiakonátu patrila k Ostrihomskému komitátu. Oslany a Šuš3l boli pripojené k Tekovskému komitátu pravdepodobne po3iatkom 12. storo33a. Avšak už počas druhej polovice 12. storo33a ich panovník pri3lenil

k zvolenskému domíniumu, a tým tiež k Zvolenskému komitátu. K Tekovu sa prinavrátili až začiatkom 14. storočia po rozpade zvolenského domínia. Oslany a juhovýchodná časť Tekova sa včlenili do komitátu približne v 13. storočí. K zavŕšeniu územnosprávneho vývoja Tekovskej stolice došlo v prvej polovici 14. storočia (Žudel, 1984).

Územie Tekova nebolo kultúrne homogénne. Na etnickej skladbe regiónu sa popri dominantom slovenskom etniku v jeho južnej časti výraznou mierou podieľali aj Maďari (Beňušková, 2005). Avšak ani tá nebola celkom maďarského rázu, pretože v juhozápadnom Tekove, pri Žitave a na Hronskej pahorkatine bolo súvislé slovenské osídlenie (Žudel, 1984). Výrazne nemecký charakter malo predovšetkým priľahlé okolie Kremnice. Po konci druhej svetovej vojny sa však počet prítomnej nemeckej populácie výrazne zredukoval (Beňušková, 2005). Za zmienku stojí sčítanie obyvateľstva z roku 1880, resp. presnejšie začiatkom roku 1881. Podľa tohto cenzu tvorili Nemci po Slovákoch a Maďaroch v danom časovom horizonte, tretiu najväčšiu skupinu populácie na základe uvedeného materinského jazyka. Ich súhrnný počet predstavoval 16 863 osôb (Žudel, 1993).

V súvislosti s nemeckým etnikom Tekovskej stolice sa najčastejšie uvádza tá skutočnosť, že tento región z časti tvoril nemeckú jazykovú oblasť, známu pod označením Hauerland. Pod týmto pojmom sa rozumie niekdajšia stredoslovenská banská oblasť osídlená nemeckým obyvateľstvom, ktorá zahŕňala jazykový ostrov okolo Kremnice a Nitrianskeho Pravna / Sprachinsel Kremnitz-Deutsch Proben, vrátane jazykovej skupiny v blízkosti Handlovej / Krickerhau (Lupták, 2003).

Samotné pomenovanie Hauerland sa v odborných kruhoch zaužívalo až počiatkom 30. rokov 20. storočia. Vychádzalo z toho, že niektoré hauerlandské obce mali vo svojich nemeckých variantoch názvu koncovku – hau, ako napríklad Drexlerhau / Janova Lehota, Glaserhau / Sklenné, Honneshau / Lúčky, Krickerhau / Handlová, Kuneschhau / Kunešov, Neuhau / Nová Lehota, Schmiedshau / Tužina (Botík, 2007; Pöss, 2012). Tento topoformant zároveň prezrádza spôsob vzniku týchto osídlení. Nemecké slovo hauen je lesnícky termín a má similárny význam, ako sloveso reuten odvodené od riuten zo strednej hornej nemčiny, čo znamená kľčovať – den Boden rode machen (Lupták, 2003). Väčšina nemeckých osád hauerlandskej oblasti vznikla ako súčasť infraštruktúry tamojších stredísk banského a hutníckeho priemyslu, s ktorým je úzko spojená vysoká spotreba dreva, dreveného uhlia, povozníctva a ďalších činností. V okolí Kremnice takúto úlohu plnili Kremnické Bane / Johannesberg, Kunešov, Krahule / Blaufuss, Horný Turček / Ober-Turz, Dolný Turček / Unter-Turz a iné. Na podobných princípoch sa sformoval aj reťazec nemeckých sídelných lokalít v blízkosti Nitrianskeho Pravna / Nemeckého Pravna / Deutsch Proben: Chvojnicca / Fundstollen, Malinová / Zeche, Tužina, Kľačno / Gaidel, Brieštie / Bries, Vyšehradné / Beneschhau či Solka / Bettelsdorf (Botík, 2007).

Osobitný ráz Hauerlandu predstavujú jeho jazykové pomery. Dialekty v tejto oblasti nie sú jednotné a každá zo súhrnne 24 hauerlandských lokalít mala svoje vlastné nemecké nárečie, ktoré sa viac či menej navzájom diferencovalo. Sudetonemecký etnograf Josef Hanika ho v rámci svojho bádania rozdelil na päť nárečových skupín: 1. kremnické mestské nárečie – Pürgstädterisch, podobné niekdajšiemu dialektu Banskej Štiavnice a Banskej Bystrice; 2. sedem kremnických obcí s diftongickým dialektom: Krahule, Kremnické Bane, Horný Turček, Dolný Turček, Kunešov, Lúčky, Kopernica / Deutsch Littá; 3. jazyková skupina v okolí Handlovej s podskupinami: a, obce Horná Štubňa / Oberstuben a Sklenné b, Handlová, Nová Lehota a Janova Lehota c, Veľké Pole / Hochwies a Píla / Paulisch; 4. Deväť obcí nemeckopravnianskej oblasti:

Nitrianske Pravno, Malinová, Chvojnicca, Tužina, Kľačno, Hadviga / Hedwig, Brieštie, Vyšehradné, Solka; 5. Vrúcko / Münnichwies (Hanika, 1952). Vo všeobecnosti možno uviesť, že kým nárečie v okolí Kremnice a v menšej miere aj Nitrianskeho Pravna vykazovalo bavorské znaky, vo Vrúcku sa podľa tvrdenia Haniku rozprávalo čisto juho-sliezskym dialektom – rein südschlesische Mundart (Hanika, 1952).

Stúpajúci počet obyvateľstva a neúrodná pôda viedli v druhej polovici 19. storočia k rapidnému zníženiu životnej úrovne mnohých hauerlandských usadlostí. Viacero tamojších Nemcov sa preto rozhodlo opustiť svoje domovy a odísť do zahraničia. Nové životné príležitosti našli v zámorí, ale tiež v Banáte, Vojvodine a Rakúsku. Ďalší sa naopak uplatnili pri budovaní Budapešti, kde sa časť z nich aj natrvalo usadila. V súvislosti so získaným finančným kapitálom sa však niektorí hauerlandskí Nemci rozhodli vrátiť späť na Slovensko a zakúpili si pre seba a svoje rodiny majetky v úrodnejších oblastiach, kde vytvorili dcérske, resp. sekundárne sídla (Horváthová, 2002; Krajčovič, 2023; Pöss, 2012).

3. TEKOVSKÍ NEMCI VO VEDOMOSTIACH

Informácie o nemeckej populácii Tekovskej stolice sa obsahovo nachádzajú v IV. zväzku Vedomostí. Bel si bol spolu so svojimi spolupracovníkmi vedomý toho, že sa tamojší Nemci odlišovali od ostatných skupín nemeckej populácie v rámci vtedajšieho Uhorska. Explicitne išlo o nemecké etnikum obývajúce Nitriansku, Turčiansku a Tekovsku stolicu, ktoré malo tvoriť jedno telo - unum corpus (Belius, 1742). Týmto tvrdením mal Bel pravdepodobne na mysli kompaktnosť nemeckého osídlenia daných regiónov.

Už samotný začiatok kapitoly Vedomostí, obsahovo zameraný na obyvateľov Tekovskej stolice, ponúka akýsi historický prehľad jednotlivých etník, ktoré ju obývali v jednotlivých časových periódach. Explicitne boli spomenutí Kvádi, Huni, Avari, Maďari, Slováci a Nemci – Quadi, Hunni, Avars, Hungari, Slavi, Germani (Belius, 1742). Pri opise časti uvedených etnických skupín, Bel čerpal z diela nizozemského cestovateľa Jakuba Tollia (1633 – 1696) z roku 1700 s titulom Listy z ciest (Epistolae itinerariae). Vo Vedomostiach sú však jeho komentáre a pozorovania na mnohých miestach dopĺňané a aktualizované (Kordoš, 2021).

V čase písania Vedomostí tvorili etnickú mozaiku Tekovskej stolice menovite tri skupiny obyvateľstva. Okrem väčšinovej slovenskej a maďarskej populácie tu žili tiež Nemci, ktorých však bolo menej a boli rozptýlení do niekoľkých dedín (Belius, 1742). Väčšinu nemeckej populácie Bel odvodzoval od Sasov, ktorí sa v kraji usadili na pozvanie uhorského panovníka Ondreja II. (1205 – 1235) po tom, ako sa vrátil zo svojej výpravy v Svätej zemi, ktorá dokázateľne prebehla v rokoch 1217 až 1218 (Belius, 1742; Chmel'ová, 2000). Prevažná časť nemeckého obyvateľstva Tekovskej stolice bola podľa Bela toho času zamestnaná v rámci cisárskych banských diel. Zaujímavý je rovnako tak poznatok o dvojjazyčnosti. Konkrétne sa týkala zámožnejších obyvateľov stolice, ktorí boli väčšinou Maďarmi. Tieto osoby z vyššieho stavu mali popri maďarčine hovoriť tiež po nemecky. Bel to na základe Tolliových podkladov považoval za relikv saského dedičstva – Saxonum veterum reliquiae (Belius, 1742). Matej Bel rovnako tak podrobil kritike Tolliov názor na štvorakú národnosť obyvateľov banských miest – Quadruplex incolarum in montanis hisce urbibus natio est. Podľa neho bola trojaká – slovenská, maďarská a nemecká. Za malicherné považoval rozlišovanie medzi Sasmi a Nemcami – Nisi Saxones a Germanis minutius quis dispertiverit (Belius, 1742).

Najviac informácií o študovanej problematike je vo Vedomostiach venovaných Kremnici a jej priľahlému okoliu. Túto metropolu bankských miest – urbium montanarum metropolis, nepoznal azda len ten, kto nikdy nevidel zlaté mince – cui aurei, čo sa tu razili (Belius, 1742). Bel vo všeobecnosti poznamenal, že osídľovanie Uhorska nemeckým etnickým elementom malo súvis s kolonizačnými aktivitami jednotlivých panovníkov. Cudzie národy mali tuzemské obyvateľstvo naučiť remeslá a prácu na poli. K týmto prišielcom patrili predovšetkým saskí baníci – Saxones fuerunt metallici potissimum (Belius, 1742). Bel vo svojej práci priznáva, že je zložitá presne stanoviť, s ktorým konkrétnym vládcom prichod Sasov súvisel. Ako najpravdepodobnejšia varianta je vo Vedomostiach spomenutá kolonizačná činnosť Ondreja II. Bel sa pri tomto svojom argumente opýtal konkrétne o jeho privilégium sedmohradským Sasom. Podľa neho bol počas vlády Ondreja II. vydaný obdobný, bližšie neznámy právny akt adresovaný saským osadníkom v okolí bankských miest. Pravdepodobne ním Bel myslel dokument z roku 1224, ktorý je v rámci historiografie vo všeobecnosti nazývaný *Andreanum*, resp. *Diploma Andreanum*. Ondrej II. ním upravil práva a povinnosti medzi panovníkom a saskými prisťahovalcami v Sedmohradsku (Zimmerman, 2005).

Rozvoj Kremnice Bel prisudzoval predovšetkým osobe Karola Róberta z Anjou (1301 – 1342). V mestskom archíve sa ešte v čase písania Vedomostí uchovávala listina, ktorú vydal v roku 1328 a priznal v nej mešťanom viacero výsad (Belius, 1742). Na tomto mieste je dôležité zmieniť skutočné historické okolnosti osídľovania Kremnice a jej priľahlého okolia. Tie spadajú do obdobia začiatku 14. storočia, kedy tu začal na nemeckom práve vznikáť celý rad osád. V roku 1328 získala už existujúca osada Kremničbani – Cremnychbani mestské privilégia zaznamenané v listine Karola Róberta z Anjou. Popri inom bolo obyvateľom Kremnice udelené mestské právo, aké mala toho času Kutná Hora – Kuttenberg. Podľa niektorých názorov je možné v tomto privilégii identifikovať vplyv freiberského mestského práva z oblasti Saska. S tým môže taktiež súvisieť pôvod časti nemeckej populácie Kremnice a jej okolia, keďže vo viacerých stredovekých a ranonovekých písomnostiach boli označovaní etnonymom Sasi – Saxones (Krajčovič, 2023; Marek, 2006; Seewann, 2013).

Pozitívny vplyv na chod mesta mali podľa Bela aj neskorší panovníci Ľudovít I. z Anjou (1342 – 1382) a Žigmund Luxemburský (1387 – 1437). Prvý menovaný dokonca podľa Bela chápal, že bankské mestá boli prostredníctvom svojich saských bankských kolónií – thesauris metallicas has Saxonum colonias esse, pre krajinu prospešné (Belius, 1742). Je historicky dokázateľné, že menovite v roku 1429 dal Žigmund Luxemburský do vlastníctva Kremnice obec Kunešov (Fröhlich 1942, 3).

Ešte v čase písania Vedomostí bola Kremnica stále považovaná za nemeckú kolóniu – Germanorum esse coloniam (Belius, 1742). Tento charakteristický nemecký ráz si mesto dokázalo uchovať napriek vzrastajúcemu počtu slovenského obyvateľstva. Kremnickí Nemci sa podľa Bela riadili svojimi vlastnými osobitnými právami, ktoré si úzkostlivo bránili, aby neutrpeli žiadnu ujmu (Belius, 1742). Takéto napospol nemecké privilégium predstavovalo vlastníctvo cirkulárnych domov – Circulares domos, ľudovo nazývaných Ring-Häuser. Podľa jednej z výsad, ktorej časť obsahu je uverejnená vo Vedomostiach je napísané, že kúpiť, prípadne obývať cirkulárny dom mohli iba rodení Nemci. Slovákom a Maďarom to nebolo povolené (Belius, 1742). Obdobná situácia panovala v Banskej Bystrici. Dôkazom toho je správa z roku 1518. Uhorský kráľ Ľudovít II. Jagelovský (1516 – 1526) v nej tamojšiemu nemeckému patriciátu vyčítal, že neumožňoval Maďarom a Slovákom, aby si v meste kupovali domy (Marek, 2011).

Výhody zmieneného typu obytných stavieb spočívali v tom, že v rámci nich mali prisúdené právo skladovať v pivniciach víno a predávať ho v džbánoch. Túto výsadu kremnickí Nemci splácali svojou starostlivosťou o spracovanie kovov. Bel rovnako tak spomenul sťažnosti niektorých Slovákov a Maďarov, súvisiace s viacerými výhodami pre nemeckú populáciu. Samotný autor to však vnímal ako neoprávnené, keďže sťažovatelia nevložili toľko námahy do bankského priemyslu, ako práve Nemci (Belius, 1742; Kuhn, 1930). Nemecký charakter Kremnice v Belových časoch, môžu potvrdiť aj pomenovania ulíc jednotlivých prímestských štvrtí. Bel explicitne spomenul tieto: Ober-Gassen, Unter-Gassen, Sohler-Grund, Neu-Stift, Gulden-Spann, Hunds-Marckt, Neuer-Grund, Mittler-Grund, Alter-Grund. O tom či tieto ulice mali aj iné, menovite latinské názvy, Bel nemal vedomosť (Belius 1742, 209).

Prostý ľud bol spravidla zamestnaný v rámci baníctva. V niektorých prípadoch sa tejto profesii dokonca venovali aj desaťroční chlapci. Bel oceňoval ich dôslednosť a presnosť, ktorá často prevyšovala dospelých mužov. To však nepovažoval za prekvapivé, pretože títo ľudia sa kvôli absencii poľnohospodárstva museli zaoberať takými zamestnaniami, ktoré boli dostupné a vhodné na poskytnutie živobytia. Vo všeobecnosti boli baníci vo Vedomostiach vykreslení, ako chudobný ľud bez základných potrieb, umožňujúcich dôstojný život. Ženy, ako to bolo u Sasov zvykom – ritu Saxonico, sa podľa Bela venovali pleteniu prámikov a do tejto činnosti dokonca zapájali aj mužov, ktorí sa nehodili na mužské práce (Belius, 1742). V texte Vedomostí sú z časti zachytené aj charakterové vlastnosti Nemcov – baníkov. Niektorí ľudia im mali vyčítať jednoduchosť ich mravov a zlú nemčinu. Nárečie, ktorým rozprávali bolo neľubozvúčné a značne odlišné od saského dialektu – Saxonica dialecto. Bel naznačil, že im nerozumeli ani osoby, ktoré ovládali nemecký jazyk. Pripisoval to prízvuku baníckeho obyvateľstva nemeckého pôvodu a rovnako tak strumám, ktoré im bránili zrozumiteľne artikulovať. Neduh nezvykle veľkých hrvolov mal znetvorovať príslušníkov oboch pohlaví. Bel to prisudzoval nezdravej vode v oblasti bankských diel (Belius, 1742). Je však dôležité podotknúť, že zmienka o strume, ktorú mala vyvolávať voda otrávená kovovými prímiesami, prípadne studničky zanesené kalom, patrí k Belovmu častému, no nesprávnemu argumentu. V súčasnosti je dokázané, že pravdepodobnou príčinou zvýšeného výskytu strumy u niektorých častí obyvateľstva bola zvýšená konzumácia kapusty a kelu či nedostatočný príjem jódu v potrave (Sekerášová, 2022).

Z niektorých pôvodne prostých baníkov sa postupne sformovali bohaté meštianske rody. Bel priamo konštatoval, že náročné banícke remeslo viedlo buď k chudobe, alebo k bohatstvu. Rovnako tak explicitne spomenul viacero rodín, ktorých rodové mená napovedajú ich nemecký pôvod. Konkrétne išlo o tieto šľachtické a radné rodiny: Freyseisenovci, Lemoniovci, Maschgovci, Möszovci, Örtlovci, Rosnauerovci, Rothovci de Rothenfels, Schindlerovci, de Schmideggovci, Schröterovci, de Wohlgemuthscheimbovci a Weiszovci. Väčšina uvedených rodov podľa poznatkov z Vedomostí, priamo podnikala v rámci ťažby a spracovania vzácnych kovov (Belius, 1742).

Vo Vedomostiach sú zaznamenané tiež všeobecné poznatky týkajúce sa obcí ležiacich v okolí Kremnice. Ich obyvateľstvo, ktoré tvorili aj Nemci sa venovalo viacerým profesijným odvetviam. Ako mimoriadne namáhavú, vnímal Bel prácu na poliach, keďže tamojšia pôda bola tvrdá a nerovná. Z tohto dôvodu sa snažili užiť predajom vidieckych produktov, rôznych druhov obilnín a strukovín. Keďže vidiecki obyvatelia boli spravidla uhliari, šlamieri či drevorubači, tak do Kremnice dovážali na vozoch a ťažných zvieratách uhlie potrebné na tavenie rúd, rôzne druhy trámov a brvien a všetok ostatný materiál vhodný na konštrukciu a údržbu bankských šacht a štôlní. Ženy sa podľa názoru Bela venovali

pečeniu rozmanitého druhu pečiva, ktoré dovážali na kremnické a banskobystrické trhy (Belius, 1742).

Z administratívneho aspektu pod Tekovskú stolicu patrili a priamo s chotárom Kremnice hraničili tieto dediny: Veterník / Legendl, Horná Ves / Fel-Falv / Windischdorff, Dolná Ves / Schwab / Schwabenhoff, Lúčky / Hanesheü, Kunešov /Kuneschheü a Kremnické Bane / Berg (Belius, 1742). Prítomnosť nemeckej populácie v Hornej Vsi Bel iba naznačil tým, že je kedysi obývali Slováci – forte quod a Slavis aliquando coleretur (Belius, 1742). Naopak na prítomnosť Nemcov v Dolnej Vsi podľa Bela upozorňoval jej variant názvu Schwabendorff. Naznačuje to, že kedysi bola švábskou osadou – nomen ipsum arguit Suevorum olim fuisse coloniam (Belius, 1742).

K ostatným tekovským lokalitám z aspektu Hauerlandu patrili: Píla / Pjla, Veľké Pole / Welká Polya / Hoch-Wies, Nová Lehota / Uj-Lehota, Janova Lehota / Jano-Lehota, Kopernica / Kaproncza (Belius, 1742). Širšie spektrum informácií o nemeckej populácii menovaných obcí absentuje. Na základe Tolliovoho opisu Bel explicitne spomenul iba Nemcov toho času obývajúcich Veľké Pole. Opísaní boli ako usilovní ľudia, ktorí chodievali na týždenné banskoštiavnické mestské trhy – hebdomaria Schemnitziensium fora, s napečeným pečivom. Pekárske umenie vykonávali napriek tomu, že im chýbala obilnica, Z tohto dôvodu získavali potrebnú pšenicu skupovaním z odlišných lokalít. Bel zároveň naznačil akúsi deľbu práce medzi oboma pohlaviami. Muži sa starali o dovoz pšenice a ženy z nej následne piekli finálny produkt, pečivo. Na celý proces výroby navyše osobne dohliadali matky jednotlivých rodín – Tota scilicet ea curatio ad matres familias pertinet (Belius, 1742). Veľkopolianski Nemci podľa Bela rozprávali tvrdou rečou, ktorej význam by sotva niekto pochopil, aj keby bol vešcom – sed oris crassi et cui sermonem vix divinando possis adsequi (Belius, 1742).

Vo Vedomostiach sú však zmienené aj tekovské lokality s prítomným nemeckým etnikom, ktoré neboli súčasťou Hauerlandu. Ide konkrétne o Novú Baňu a Žarnovicu. Bel tvrdil, že svojho času tvorili novobaňskú populáciu aj Nemci. Epilógom ich prítomnosti mal byť turecký útok z roku 1664, ktorý doslova vyhubil aj zvyšok toho, čo zostalo z tamojšieho saského národa – Saxonica gente. Práve táto dejinná udalosť natoľko zmenila populačné pomery kedysi nemeckej osady Novej Bane, že sa stala slovenskou – Factum ea re est, ut quae Germanorum olim colonia fuit, in Slavicam abierit. Tí Nemci, ktorí prežili spomenutý turecký nájazd sa časom presunuli do Banskej Štiavnice alebo Kremnice. Nová Baňa však aj naďalej požívala rovnaké výsady, ako ostatné banské mestá. V texte Vedomostí je notabene nepriamo poznamenané, že ich zisk v prechádzajúcom období súvisel práve s nemeckým etnikom (Belius, 1742).

Kurióznou epizódou Vedomostí je stať o priam rozprávkovom pôvode pomenovania Žarnovice – Nominis origo fabulosa. Tým Bel prakticky naznačil, že išlo o pomerne špekulatívnu ústnu tradíciu. Podľa nej genéza žarnovického nemeckého osídlenia súvisela s historickými okolnosťami v Banskej Štiavnici. V neznámom časovom horizonte malo dôjsť k vyhnaniu tam žijúcich Sasov. Bel referoval, že iniciátormi ich exilu bol strach miestnych Slovákov z možného saského útlaku (Belius, 1742).

Nemeckí vyhnanci sa následne rozdelili do troch migračných prúdov. Jeden z nich sa presunul na teritórium Hontianskej stolice, kde založili mestečko Sebechleby / Szebechleby. Uvedená hypotéza je však historicky nesprávna. Počiatky nemeckého osídlenia Sebechlebov spadajú do prvej polovice 12. storočia. V listine Ondreja II. z roku 1232 je stručný zápis o prítomnosti Sasov - villam ... Scebehleb, ubi Saxones residebant (Uličný, 2020).

Druhá skupina nemeckého obyvateľstva sa premiestnila k brehu rieky Hron, kde podľa seba založila hrad Saský kameň – arcis Sachsen-Stein. Na inom mieste textu však Bel priznáva, že názov opevneného sídla nemusel nutne súvisieť s historickým kmeňovým zväzom Sasov. Nemeckú participáciu na jeho stavbe síce považoval za vierohodnú, ale spomenul aj ďalšie možné výklady pomenovania hradu. Maďarský variant mohol súvisieť s pojmom vzťahujúcim sa na tam hniezdiaceho orla, ktorý posvätil stavbu v jej začiatkoch, čiže názov orlí kameň – Saskó. Z maďarskej mutácie pochádzalo aj druhé možné pomenovanie, simiárne tomu nemeckému, a teda Saský kameň – Szászskó. Neskôr podľa názoru Bela začali Maďari meno hradu vyslovovať vo forme Šaškó /Saskó, aby nepriznali jeho počiatky cudziemu národu – alienigenae natales. Túto druhotnú maďarskú formu názvu následne prebrali tiež Slováci, ako Šášov. Polemiky o pomenovaní opevneného sídla však pokračovali aj naďalej. Keďže istý vážený muž – aliquando virum nástojil, že nemecký termín vznikol buď náhodne, alebo zámerným prekrútením maďarského slova. Namiesto toho, aby povedali šaš / Sas, tak miestni Nemci vyriekli svoje kmeňové etnoidentifikačné pomenovanie sachs / Sachs (Belius, 1742).

Tretí prúd pôvodom banskoštiavnických Nemcov sa mal podľa Bela usadiť na mieste, kde leží Žarnovica / Zarnovicza. Išlo o miesto výhodné a schopné užiť množstvo ľudí. Keď sa tu Sasi vzmohli ako poľnohospodári a zbohatli, mali sa vraj štiavnickým Slovákom / Slavos Schemnitziensens vysmievať so slovami žereme my viac / Zereme mi wiacz. Práve z tejto relatívne vulgárnej vety malo vychádzať pomenovanie lokality, a teda Žarnovica. Týmto slovným spojením dávali Nemci najavo, že sa im tam žilo lepšie než v Banskej Štiavnici. Uvedený príbeh však Bel vnímal viac nadnesene než pravdivo. Uviedol totiž, že čitateľovi môže poskytnúť príjemné rozptýlenie. V časoch písania Vedomostí už väčšinovú populáciu Žarnovice tvoril slovenský ľud – plebe Slavica venujúci sa pekárstvu (Belius, 1742).

4. ZÁVER

Napriek tomu, že najrozsiahlejšie poznatky o nemeckej populácii Slovenska sa nachádzajú najmä vo vedecko-náučnej literatúre z 20. storočia, do istej miery sa im venovali tiež autori píšuci v skorších obdobiach. V rozmedzí 17. až 19. storočia bol napísaný celý rad diel historicko-geografického a národopisného charakteru, ktoré sa popri inom zaoberali opisom jednotlivých národností či etnických skupín, žijúcich na území vtedajšieho Uhorska. Jednou z najvýznamnejších postáv uhorskej odbornej spisby bol Matej Bel. V rámci jeho viacväzkového diela Vedomostí sa okrem iného nachádzajú zaujímavé pasáže referujúce o nemeckej populácii Tekovskej stolice.

Prítomnosť nemeckého etnika v študovanej oblasti je vo Vedomostiach spomenutá na niekoľkých miestach. Najväčšie penzum poznatkov sa vzťahuje predovšetkým k niekdajšiemu banskému mestu Kremnica a jeho priľahlému okoliu. Bel si pri svojom opise obyvateľstva z časti pomohol dielom Jakuba Tollia. To však podrobil kritickému pohľadu. Nemci obývajúci Kremnicu sa zväčša venovali banickej profesii, prípadne súvisiacim remeslám. To platilo aj pre vidiečanov žijúcich v neďalekých obciach. Nemcov Bel vo všeobecnosti považoval za usilovných ľudí, ktorých pôvod bol nejasný. Navyše vylúčil ich príbuznosť so Sasmí, keďže rozprávali odlišným dialektom nemčiny.

Bel však rovnako tak spomenul aj nemeckú populáciu, ktorá nespadala pod sieť nemeckých jazykových ostrovov menom Hauerland. Vo Vedomostiach sa explicitne nachádzajú viac-menej retrospektívne poznatky o nemeckej prítomnosti v rámci tekovských lokalít Nová Baňa a Žarnovica. Napriek tomu, že už v Belových

časoch tam Nemci nežili, tak ide o zaujímavé informácie súvisiace s historickým vývojom týchto sídelných aglomerácií, pri ktorých Bel čerpal aj z miestneho ľudového rozprávania. Za zmienku stojí uviesť, že aj v rámci týchto lokalít bolo frekventované nemecké kmeňové pomenovanie Sas / Sasi. To sa malo podľa časti názorového spektra preniesť aj do názvu hradu Šášov.

Zdroje

1. BELIUS, M. *Notitiae Hungariae novae historico-geographica. Partis primae Cis-Danubianae Tomus quartus*. Viennae Austriae: Impensis Paulli Straubii Bibliopolae – Typis Johannis Petri van Ghelen – Typographi Caesarei, 1742. 768 s.
2. BEŇUŠKOVÁ, Z. *Tradičná kultúra regiónov Slovenska*. Bratislava: Veda, 2005, 244 s. ISBN 80-224-0853-0.
3. BOTÍK, J. Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov. Bratislava: Lúč, 2007. 231 s. ISBN 978-80-7114-650-6.
4. FRÖHLICH, J. Festtag in Kuneschhau. In: *Deutsche Stimmen*, 1942, roč. 9, č. 40, s. 3.
5. HANIKA, J. *Siedlungsgeschichte und Lautgeographie des deutschen Haulandes in der Mittelslowakei*. München: R. Lerche Verlag, 1952. 145 s.
6. HORVÁTHOVÁ, M. *Nemci na Slovensku: etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odievania*. Komárno: Fórum inštitút pre výskum menšín, 2002. 123 s. ISBN 80-8062-152-7.
7. CHMELOVÁ, J. Uhorská križiacka výprava do Svätej zeme pod vedením kráľa Ondreja II. v. r. 1217 – 1218. In: *Medea*, 2000, roč. 4, č. 1, s. 50-63.
8. JAHN, E. K. *Die Deutschen in der Slowakei in den Jahren 1918 – 1929. Ein Beitrag zur Nationalitätenproblematik*. München: R. Oldenbourg Verlag, 1971, 186 s. ISBN 3-486-43321-0.
9. KORDOŠ, J. Naratívne postupy v Belových Vedomostiach o Tekovskej stolici. In: *Slovenská literatúra*, 2021, roč. 68, č. 1, s. 1-18. ISSN 0037-6973.
10. KRAJČOVIČ, P. *História nemeckého obyvateľstva na Slovensku. Vysokoškolský učebný text*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2023. 162 s. ISBN 978-80-572-0393-3.
11. KUHN, W. Das Deutschtum der Kremnitzer Gegend in der 1. Hälfte des 18. Jahrhunderts. In: *Karpathenland*, 1930, roč. 3, č. 4, s. 145-161.
12. EUPTÁK, M. Odras vlastných mien v názvoch šácht a štôlní v kremnickej banskej oblasti. In: ĎURICOVÁ, A. - ŠTEFANAČKOVÁ, J. (ed.). *Germanistické štúdie*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2003. 133 s. ISBN 80-8055-847-7.
13. MAREK, M. *Cudzí etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 2006. 519 s. ISBN 80-7090-822-X.
14. MAREK, M. *Národnosti Uhorska. Vysokoškolský učebný text*. Trnava: Trnavská univerzita, 2011. 460 s. ISBN 978-80-8082-470-9.
15. MINÁRIK, J. *Matej Bel. Oravská stolica*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 2001, 324 s. ISBN 80-967252-8-9.
16. NAGY, I. Vnímanie etnicity vo Vedomostiach Mateja Bela. In: *Studia Historica Nitriensia*, 2017, roč. 21, č. 1, s. 184-190. ISSN 2585-8661.
17. PÖSS, O. *Dejiny a kultúra karpatských Nemcov*. Bratislava: SNM – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2012. 76 s. ISBN 978-80-969872-1-4.
18. PRIKRYL, L. V. Prvky geografie obyvateľstva v diele Mateja Bela. In: *Geografický časopis*, 1994, roč. 46, č. 1, s. 87-93. ISSN 0016-7193.
19. SEEWANN, G. *Geschichte der Deutschen in Ungarn. Band I. Vom Frühmittelalter bis 1860*. Marburg: Verlag Herder-Institut, 2013. 544 s. ISBN 978-3-87969-373-3.
20. SEKERAŠOVÁ, B. Osobitosti, povaha, jazyk a spôsob života Oravcov pohľadom Mateja Bela. In: *Populačné štúdie Slovenska*, 2022, roč. 15, č. 2, s. 5-18. ISSN 2730-0269.
21. ULIČNÝ, F. Drobné štúdie o dejinách Slovenska v stredoveku. In: PURDEK, I. (ed.). *Historia mea vita. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vladimíra Segeša*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2020, 277 s. ISBN 978-80-89523-63-4.
22. ZIMMERMANN, H. A német–magyar kapcsolatok a 12. század közepén és az erdélyi szászok betelepítése. In: *Aetas*, 2005, roč. 20, č. 4, s. 124-136. ISSN 0237-7934.
23. ŽUDEL, J. *Stolice na Slovensku*. Bratislava: Obzor, 1984. 200 s.
24. ŽUDEL, J. Národnostná štruktúra obyvateľstva na južnom Slovensku v 1. polovici 18. storočia. In: *Geografický časopis*, 1992, roč. 44, č. 2. ISSN 0016-7193.
25. ŽUDEL, J. Národnostná štruktúra obyvateľstva Slovenska roku 1880. In: *Geografický časopis*, 1993, roč. 45, č. 1, s. 3-17. ISSN 0016-7193.